ANDRES ADAMSON

ÕUENÕUNIK

LUGU ÜHEST JUURDLUSEST

Jätkuks krimiloole 18. aastasajalt „Sootuks teised saared“ ning loole kuritööst ja karistusest „Vähem tead…“

ARGO

Toimetanud Piret Ruustal

Kujundanud Jan Garshnek

Küljendanud Erje Hakman

Raamatu väljaandmist toetas Eesti Kultuurkapital

Kaanekujunduses on kasutatud: Toompea vaade (Johannes Hau, 1827); vaade ujuvsillale Peterburis Iisaku katedraali juures (Benjamin Patersen, u 1790); Liivimaa atlas (krahv Ludwig August Mellin, 1798); Soome lahe ja selle ümbruse merekaart a-st 1750.

© Andres Adamson ja kirjastus Argo, 2025

Kõik õigused kaitstud

www.argokirjastus.ee

ISBN 978-9916-704-77-6

Trükitud Tallinna Raamatutrükikojas

1.

Pimedus, tundetus, ükskõiksus…

Aga midagi toimub… Valguslaik suletud silmalaugude taga nagu kauge latern pika koridori lõpus… Pilutan loiult silmi, et midagi näha…

Minu kohale kummardub mu vana teener Rein…

Ta on väga kohkunud näoga ja liigutab kiiresti suud.

Vaja vist millestki aru saada…

Kuulmine tuleb tagasi… Keegi karjub midagi erutatult ja valju häälega. Veidi eemal hauguvad pööraselt koerad. Kusagil läheduses tihub laps nutta.

Elu hääled… Olen elus…

Alustama pean siiski ligemale kuu aega varasemast.

2.

„Härra de Hio, teid palun ma veel natukeseks jääda!“

Pöörasin uuesti ümber ja jäin oma tooli kõrvale seisma. Ülejäänud viis Liivi-, Eesti- ja Soomemaa asjade justiitskolleegiumi tšinovnikut – otseselt ametnikke, nii koosseisulisi kui koosseisuväliseid nagu mina, meie väikeses kolleegiumis rohkem polnudki – korjasid oma paberid laualt kokku ja läksid üksteise järel koosolekuruumist välja.

Meie auväärne kolleegiumipresident Timotheus Merzahn von Klingstädt ootas ära, kuni viimane neist enda järel ukse sulges, ning sammus siis ümber pika läikivast pähklipuust laua minu juurde.

„Öelge palun, mu härra, mida te teate selle kohta, kuidas Eestimaa seadustes käsitletakse randa jooksnud laevade riisumist! Rannaröövi. Olete te sellega kursis? Üldse rannaõigusega teil seal? On selles tavalisega võrreldes mingeid erisusi? On teil seal mingite taoliste juhtumitega varem kokkupuutumist olnud?“

Juhtumisi oli tõesti – olin ju olnud adrakohtu assessor Hiiu saarel, kus merehädalistega üsna tihti tegemist on ning kus sel puhul päästetud ja uppunud laevade – mis on

vahel hädaliste arust meelega päästmata jäetud –, nende ülesleitud või kaotsiläinud laadungi, merre jäänud inimeste ning, mis kõige sagedasem, kannatanute meelest enamasti liiga suurte päästetasude ümber ikka jagelemist ette tuleb. Ega's seal lääne- ja loodepoolsemate – vesikaare, nagu hiidlased ise ütlevad – randade asukaid ilmaaegu vandiraiujateks kutsuta! Eriti Kõrgessaare kandis, mille vastas on meres need kõige ohtlikumad, suurest sügavusest ootamatult päris veepinnale tõusvad karid. Sellest kõigest Klingstädtile rääkisingi.

„Miks just vandiraiujateks?" tekkis muidu nõnda ükskõikse loomuga kuivavõitu ja kuivetus mehes loid huvi.

Küsimus üllatas mind, sest Klingstädt oli ju samuti pärit mere äärest, Ees-Pommerist, ise kaupmeheverd ning ka Vene riigi teenistuses veedetud aastail ikka mere lähedal püsinud, nii Riias, Arhangelskis kui ka siin pealinnas. Aga noh, tema ise polnud muidugi kaupmees ega isegi mitte jurist, kui päris aus olla, vaid rohkem nagu raamatupidaja ja audiitor. Ise pidas ta end suureks asjatundjaks hoopis kameraalteaduse alal. Ning tubasema eluviisiga meesterahvast olnuks raske ettegi kujutada. Minu siia ületoomise ajal oli presidendiks olnud veel Friedrich Johann von Emme – vaat tema oli tõeline vana kooli jurist! Kuid tema läks üsna kohe pensionile.

„See tuleb merehädas laevade vantide, laevaköite läbiraiumise kombest, mida tehakse, et eemaldada võimalikult kiiresti kogu taglas, kõik need köied ja purjed."

„Ja milleks seda vaja peaks olema?"

„Taglase järel raiutakse maha ka mastid," selgitasin ning jätkasin presidendi arusaamatust väljendava pilgu peale: „Aga selleks on juba erinevaid põhjusi, olukorrast sõltuvalt.

Kõigepealt – niimoodi loobib ja lõhub torm laeva teravatel kividel vähem, risk on väiksem, päästmisvõimalused suuremad. Edasi, mastideta purjekas ise enam karidelt lahti ei tule, vähemalt ühes tükis mitte, seda saabki veel ainult päästa, mis omakorda tähendab igal juhul päästetasusid ning kohalikule vaesele rahvale niisiis tulu. Ja lõpuks, kui ei peakski õnnestuma laeva ja selle laadungit päästa, siis on mastidel ja taglasel endil ikka mingisugune väärtus, mingisugune hind, ja lained viivad need ju randa. Ja kõik, mis merest tuleb, on maaomaniku jagu. Olgu pealegi, et ainult seaduslikes piirides. Ja ta jagab seda leidjatega, see maaomanik, tähendab, oma talupoegadega. Sellepärast ongi paadimeestel alati kirved kaasas ja laevapardale jõudes lastakse need kohe käiku. Ega enamasti pole nagunii aega kelleltki üle küsima hakata."

„Ahah… Loogiline. Aga millised seadused seda küsimust reguleerivad?"

Ka see oli mul hästi teada, sest ega neid palju polnudki.

„Esiteks, iidne tavaõigus, mida üheski seaduses otseselt kirja pandud ei olegi. Päris seadustest on Eestimaa provintsiaalõiguses selle kohta tegelikult ainult üks kuninglik plakat. Rootsi kuninga oma, tähendab, Karl Kaheteistkümnendalt, üsna tema valitsusaja algusest. Meil peab see siin kusagil olema…"

Astusin seaduseraamatute riiuli juurde, otsisin sealt üles vajaliku köite, suure, paksu ja tolmuse, tõin lauale, lappasin seda ning näitasin presidendile kronoloogilises järjestuses kokku köidetud erinevas mõõdus lehtede seas õige seaduseteksti alguse kätte.

Ihrer Königl: Majest: PLACAT und BEFEHL, Angehende Gewalt und Räuberei, so an Schiffsbruch gelittenen und

gestrandeten Fahrkosten verübet wird… ehk siis kuningliku majesteedi plakat ja käsukiri vägivalla ja röövimise kohta, mis laevahukku ja merehätta sattunud inimeste kallal toime pannakse, 6. detsembrist 1697, Eestimaa jaoks ära trükitud Revali gümnaasiumi trükkali Christoph Brendekeni poolt.

Klingstädt silmitses pealkirja ja järgnevat kuut ühepoolse trükiga müürilehte vaid põgusalt.

„Kas tõesti midagi uuemat ei ole?“ imestas ta tõrksalt. „Midagi nüüdsest, meie oma keisririigi ajast.“

Ehkki ise sünnilt riigisakslane, Saksa Rahvuse Pühast Rooma keisririigist, mitte Vene alam, rõhutas ta kuidagi eriliselt seda „meie oma“. Laiutasin käsi.

President lükkas raske köite ohates eemale.

„Teie vist nagunii juba teate – niisiis, mis seal öeldud ongi? Ootuspärane jutt, ma oletan?“

„Võib küll nii öelda, ekstsellents. Reeglid randa kinni jooksnud laevade meeskondade ja kaupadega ringikäimiseks ning karistused neile, kes püüavad laevu karidele meelitada, rikuvad meremärke, üritavad merehädas laevu hävitada või sealt vara riisuda ning merehädalisi ei abista, vaid neile kallale tungivad,“ peaaegu tsiteerisin ma lehekülgi lapates. „Otsene riisumine on võrdsustatud mereröövigа avamerel ja ka karistuseks on samamoodi surm.“

„Ahah. Jälle loogiline… No vaat, kulla härra de Hio, see pole küll otseselt meie asi, aga seal teie Eestimaal on hiljaaegu üks selline juhtum aset leidnud ning kohalikud võimud pole seda paraku mitte piisava innuga uurima asunud. Nagu juba märkisin, ei ole see vähemalt esialgu meie asi, aga mind on tungivalt palutud – jäägu praegu ütlemata, kelle poolt –, et laseksin mõnel oma alluval, mõnel meie kolleegiumi ametnikul ära kuulata ühe välismaalase, ühe Lübecki

kapteni, kellegi Peterseni ülevaate temaga juhtunust. Et siis otsustada, kas me selles asjas – mis, kordan, pole vist sugugi meie asi – abi saaksime osutada. Või siis ei saaks…“

Juba hallipäine, täna millegipärast ilma kombekohase valge parukata kolleegiumipresident keeras veel kord seaduseraamatu lehekülgi.

„Ainult teie, mu armas, olete meie seast nende asjadega piisavalt kursis ja pealegi varem selle kõigega ise kokku puutunud. Niivõrd-kuivõrd… Ma saadaksin muidu Orraeuse, nagu me mereasjade puhul ikka teinud oleme…“ – ta pidas silmas Magnus Orraeust, noort soomlast, kes Viiburist raesekretäri kohalt tulnuna meie kolleegiumis kaks aastat ametis oli – „… aga nagu küllap teate, on tema nüüd Senatisse üle viidud. Mitte teie abita pealegi. Niisiis tuleb teil endal selle laevakapteniga rääkima minna. Mind aga palun selle asjaga uuesti mitte segada, kui just tingimata vaja pole! Langetage ise seal need otsused, mis meie volipiiresse jäävad… Või siis tehke talle selgeks, et ei jää… Kui muidugi ei jää, eks ole, aga ega vist… See mees igatahes ootab üht meie kolleegiumi liikmetest täna pärastlõunal kell kolm sadamas, selles trahteris siin, või mis see ka poleks,“ urgitses ta vestitaskust välja kokkumurtud sedeli.

3.

Leidsin vajaliku trahteri üles mingi vaevata. Jõeharus selle ees seisid paatide vahel ankrus kaks vana sõjalaeva, üks kahe, teine ühe suurtükitekiga, lammutuse ootel, taglas ja mastid maha võetud, nagu meil presidendiga jutuks olnud avaristidel. Kõrtsi pidas keegi inglane ning see oli juba väljastki inglispärane, isegi kiri sinisel tekstiribal katuseräästa all kuulutas suurte valgete tähtedega inglise keeles, ehkki veidi eksitavalt: *BUTLER GREGORY's SEAMEN's STORE*. Sees kõlas siiski peamiselt saksa keel ja tegu oli ikka rohkem kõrtsi kui poe või kaubalaoga.

Sisse astudes vajasid mu silmad hetke aega, et hämaruse ja paksu piibusuitsuga harjuda. Esimese hooga nägin ainult jalgademetsa sellest sinakast udust allpool. Külastajaid oli siin omajagu, letini jõudmiseks tuli lausa trügida, paari tegelast kergelt teelt eestki lükata. Teenijad sagisid ringi, kandikuil peamiselt džinnitopsid, aga pakuti ka rummi ja viskit ning muidugi Inglise õlut ja Vene viina.

Pikk ja sooniline, suitsulaamas silmi kissitav ja seda ise kõverast, viimaste vestinööpideni ulatuvast piibust agaralt juurde tekitav kipper juba ootas mind leti ääres. Istusime

tinaraamides ruudustikuga akna juurde õllekannude taha maha. Siin oli õhk puhtam. Kapten ütles enda ja oma laeva nime – Peter Petersen, mida ma juba teadsin, ja „Glückliche Ankunft“. Muigasin tahtmatult: Õnnelik Kohalejõudmine, irooniline värk, eks ole.

Laev polevat olnud suur, tavaline kahemastiline kahvelkuunar, aga hea ja usaldusväärne ning mahutanud palju kaupa. Kuulus see ühele Lübecki reederifirmale, mille nimi ei öelnud mulle midagi, aga mehe enda liignimes ja selles, kuidas ta saksa keelt hääldas, oli nagu midagi võõrast. Selgus, et Petersen oligi hoopis rootslane ja ka tema väike laevameeskond koosnenud ennekõike rootslastest. Seilati mööda Läänemere sadamaid, kõige sagedamini just Lübecki ja Peterburi vahet. Seekord olid nad kohaletoodud laadungi Peterburis – „Siinsamas lähedal,“ viipas ta käega aknaruutude taha, jõesuu lossimiskaide laadimiskookude tihniku ja üksikute suurte rataskraanade suunas – maha laadinud ning võtnud tagasiteeks pardale kohalike kaupmeeste kaubad: enam kui pool tuhat rulli linast purjeriiet, mitusada sülda laevaköisi, tublisti üle tuhande puuda kanepit ja linakiudu, mitu kasti vahaküünlaid, paki karusnahku, kolm puuda sinepit, soolalihatünne…

„Kui suur teie meeskond on?“ küsisin seda loetelu kuulates.

„Üheksakesi olime.“

„Nii vähe?“ üllatusin pisut.

„Aga mida seal enamatega teha, auline härra! Kaljaspurjestus ju, mastimadruseid pole õieti vajagi. Sest mis seal’s ikka ära pole – lisaks mõlema masti suurele purjele ainult mõned ees- ja ülapurjed. Vahetevahel. Hädapärast saaks kolmekesigi hakkama. Ja kuidas selles meie veoäris üldse püsima jäädagi, kui liiga paljudele palka maksta?“

Nojah, ega ma end laevanduse, saati siis kaubavedude alal asjatundjaks pidanudki. Vangutasin siiski kahtlevalt pead. Kapten jutustas häirimatult edasi.

Kaubad peale laaditud, asunud laev koduteele. Alguses oli kõik kena. Ent siis tõusis torm, väntsutas neid omajagu ja raske koorma tõttu niigi sügavalt istuv kaljas võttis sisse palju vett, mida kõike kohe välja ei jõutud pumbata. Kipper tahtis Eestimaa poolel kusagile tuulevarju minna, oligi juba peaaegu eesmärgil, päästvasse lahte sisse sõitmas, aga siis paiskas torm nad ühe väikese saarekese randa nii kolmveerand meremiili jagu suurest maast. Sealt nad ainult omal jõul enam lahti ei pääsenud ja murdlained hakkasid laeva lõhkuma. Oli selge, et see tuleb esmalt kaubast tühjendada ning pärast edasi vaadata, kas ja kuidas seda enam üldse päästa annab.

„Millal see õnnetus teil õieti aset leidis?“

„Täpselt kahe nädala eest, auline härra.“

Rehkendasin kiiresti – niisiis 17. oktoobril vist.

„Aga arvate, et laeva oleks kindlasti saanud veel päästa?“

„Raske öelda, auline härra. Põhimõtteliselt küll, jah. Aga parandamine tollel tillukesel maakillul… Oleneb, palju see maksma oleks läinud, arvan ma.“

„Kas te teate, mis selle laiu nimi on?“

„Malos või Malusi, nagu me pärastpoole kuulda saime, auline härra. Seal on tegelikult kaks asustamata saarekest, põhja pool Väike ja lõuna pool Suur Malos, ning karid nende vahel. Meie olime just sellel merepoolsemal, Väikesel Malusil.“

Need nimed olid mulle täiesti tundmatud. Andsin noogutusega märku, et ta oma looga jätkaks.

Talupojad lähematest rannaküladest nägid nende häda ning tulid läbi maru ja veemöllu appi samamoodi, nagu

mulle tuttavamad hiidlasedki oleksid teinud. Kipper oli kohe õnnetuse järel lasknud abivajamise märgiks punase lipu masti heisata. Esialgu tuli abistajaid lausa kümmekond paatkonda, ent esimese ehmatuse möödudes, kui laevamehed olid jala kuivale maale saanud, jäid kohale vaid viis meest ühe paadiga. Nood olid siis laevnikele seltsiks järgmise päeva pärastlõunani ja aitasid neil ses laintevahus kaupu laevatekilt ja vett täis trümmist laiule vedada.

„Kuidas te nende kohalikega üldse jutud ära räägitud saite?“ tundsin huvi.

„Üks mu madrus on Kuramaalt, Liibavist, tema oskab kuigivõrd eesti keelt. Ja paar tükki neist talumeestest purssisid mõne sõna saksa ja rootsi keelt… Rootsit isegi paremini.“

Eks muidugi, teisel pool merd nende vastas on rannarahvas ju puha rootsikeelne ning mõlema kalda kalurite, hülgeküttide ja kauplejate omavaheline läbikäimine üsna sage.

„Alguses tundusid kõik tublid mehed olema,“ jätkas kapten, „ja lubasin neile abistamise eest korralikult tasuda. Nagu juba ütlesin, aitasid nad meil toimetada laadungi kalurite muldonnidesse, mis sel saarel õnneks olemas olid. Näitasid veel ise need meile kätte. Aga kui nad olid veidi viina joonud, siis muutusid kohe väga tülikaks ja pealetikkuvaks. Saime neist suurivaevu lahti. Juba enne seda hakkas aga teisi eestlasi tagasi tulema, sest torm oli selle ajaga juba üsna rahunenud. Eks me olime neist esimestest õppust võtnud ega lasknud noid uusi enam saarele.“

„Mismoodi ei lasknud?“

„Mu mehed loopisid neid kividega, kui nad oma paatidest maale tahtsid tulla. Ja kui see ei aidanud, siis ähvardasid

kirvestega. Peletasime nad ühesõnaga kõrvalsaarele tagasi. Ka need esimesed viis ajasime minema. Nemad olid siis täitsa purjus juba ja hoidsid muidugi teiste külameeste poole.“

„Kust nad viina said?”

Küllap oli viin neil endil ühes võetud, mõtlesin ma. See poleks mind sugugi üllatanud – Harju-Viru rannatalupojad veavad juba ammustest aegadest üle lahe mitte ainult vilja ja jahu, vaid ka õlut ja viina. Enamasti salakaubana, ehkki nad ise sellele nõnda ei vaata. Kindlasti veaksid rohkemgi, aga puruvaeses Soomes pole rannarahval ju suurt midagi vastu anda.

Ent kipper kohmetus.

„Ma ise andsin neile. Külmarohuks ja… Alguses oli kõik ju hästi…“

„Ja nad lasid sel äraajamisel lihtsalt niisama sündida?“

„Ega ei lasknud… Ka neid tuli sundida, kirvestega. Väike kakluski sai maha peetud.“

„Keegi tõsisemalt viga ei saanud?“

„Noh, kirveid tuli ju kasutada, seda küll, aga ikka varsi ja kirvesilmasid, mitte tera, kindlasti kohe ei saanud keegi ühtegi haava. Ja neil olid ju samuti kirved. Ja noad ja pootshaagid ja aerud.“

„No nii. Mis edasi juhtus?“

„Ära minnes karjusid nad, et tulevad kohe suurema hulgaga tagasi ja lasevad meil vere välja. Veel palju hulleminigi ähvardasid… Me uskusime, et nad nii teevadki, ega võinud seepärast enam sellele saarekesele jääda. Selleks ajaks oli mulle selge, kus me täpselt oleme, niisiis istusime hämarikus laevapaati ja sõudsime vargsi kaldale, et kohalikust mõisast abi nõutada… Saime ühest talust küüti ja jõudsime kuidagi

mõisa – suur mõis, otse loss kohe –, seal aga pani kohalik maaomanik me häda esiotsa vaid naeruks. Nõudis mult alustuseks veel kaldaraha sisse, nelikümmend kaheksa rubla, enne kui üldse jutule võttis, see krahv Stenbock!“

„Kes?“ muutusin silmapilkselt tähelepanelikuks. „Krahv Stenbock, ütlesite? Kas õnnetus ja laeva hilisem rüüstamine toimusid siis tema rannas?“

Ise aga mõtlesin: *Muidugi, kusagil tema Kolga hiigelmõisa vetes, küll seal juba jätkub neid lahtesid ja saari. Kuidas ma kohe selle peale ei tulnud!*

„Jah,“ noogutas kapten Petersen kustunud piipu vastu lauda tühjaks koputades, „Karl Magnus Stenbock. Ise veel rootsi verd, nagu… Vabandust! Pärastpoole, kui olin talle maksnud ja ära rääkinud, mida kõike me veame, andis ta meile siiski kümme mõisateenijat vahtkonnaks ühes ja läksime järgmisel päeval koos nendega tagasi saarele, et laeva ja laadungit päästa. Aga,“ ringutas ta teatraalselt käsi, „me olime hiljaks jäänud! Meie äraminekut oli tähele pandud, nad olid ju lähedal, tol naaberlaiul, need talupojad, ja eks neil olid kindlasti piilurid ka suurel maal puulatvades, ja nüüd olid paadid laeva ümber hunnikus koos… Küllap oli juba eelmisel öösel samamoodi. Paate tuli muudkui juurdegi. Meile appi antud vahimehed küll hoiatasid neid piraate ja lasti paar püstolipaukugi, õhku, aga kogu see rahvas oli juba täitsa metsikuks muutunud. Meid kõiki ähvardati ja tõugati kõrvale, mastid raiuti maha, kõik me kaubad, kogu köögikraam, minu enda ja mu meeste asjad, purjed ja taglas rööviti ära. Laevalt kisti küljest isegi kõik raudosad. Või noh, need, mida ma nägin. See oli täiesti pöörane, mis toimus! Nad ei hoolinud millestki! Üks paat läks liiga suure koorma pärast isegi ümber ja kaks meest